

Ellen Frödin

Sakernas sammanhang. Om ting, människor och materiella relationer hos Henry Parland, James Joyce och Virginia Woolf

Lund: Ellerströms, 2022, 333 s. (diss. Stockholm)

I en elegant disponerad, tilltalande formgiven och påfallande välskriven avhandling har Ellen Frödin tagit sig an tre kanoniserade modernistiska verk från ett och samma decennium – James Joyces *Ulysses* (1922), Virginia Woolfs *Jacob's Room* (1922) och Henry Parlands diktsamling *Idealrealisation* (1929) – för att i dem studera tingens framryckning till förgrunden och människans decentralisering. Ämnet är både högintressant och aktuellt.

Det frågas inledningsvis: ”vilka litterära tekniker använder sig dessa texter av” för att ställa tingen i brännpunkten och människan i kulissen; och vilken typ av sammanhang ”skriver [dessa texter] fram” (s. 18). Den första frågan är väsentlig och genomförbar, den andra lider av en besvärande vaghet: vad syftar ”sammanhang” på? I de jargongbetonade formuleringarna placeras texten i subjeksposition. Det är ett utbrett ofog i kölvattnet av det textcentrerade litteraturstudiet. Dessa möjligen en smula kverulantiska anmärkningar döljer emellertid en större och viktigare problematik. Ett textcentrerat studium som åsidosätter extratextuella faktorer, som i förekommande fall kulturella, mediala, teknologiska, sociala och politiska förhållanden, leder till att det blir svårare att föra djupgående resonemang om det antropocentriska tänkandet och hur och varför det just vid denna tid utmanas i ett antal modernistiska ordkonstverk. Jag ska återkomma till denna kritiska reflexion.

Urvalet av verk är med hänsyn till syfte och frågeställning förvisso begripligt. Även om förskjutningen i förhållandet mellan ting och människa tar sig olika uttryck i de två romanerna och i Parlands lyrik är den tacksam att studera just i dessa tre verk. Det hävdas också att de i avseende på framställningen av förhållandet mellan människa och ting är representativa för sin tid. Frågan inställer sig igen: i så fall varför just vid denna tidpunkt i västerlandets historia? Och varför begränsa sig till tre verk från samma decennium?

Inledningen är närmare sextio sidor lång och innehåller flera läsvärda delar och vittnar sammantaget om god orientering inom området och utgör också en stabil grund att stå på inför de tre delstudierna. En viss besvikelse infiner sig dock när man tvingas konstatera att återkopplingarna till de viktigaste teoretikerna och flera av de intressanta resonemangen är få i analyserna av de tre verken. Det gäller framför allt Gilbert Simondons teori om individuationen som en ändlös process, vilken kom att influera bland annat Gilles Deleuze och genom honom få större spridning. Åberopas gör även filosofen och genusteoretikern Elizabeth Grosz liksom socialantropologen Tim Ingold som båda två har verkat i samma anti-cartesianska tanketradition och utforskat förhållandet mellan subjekt och ting som icke-binärt, relationellt och processuellt.

Ett klassiskt litteraturteoretiskt verk som tidigt tog upp just de framträdande dehumaniseringstendenserna i modern lyrik lämnas förvånande nog helt utanför diskussionen: Hugo Friedrichs *Die Struktur der modernen Lyrik. Von Baudelaire bis zur Gegenwart* (1956). I förlängningen av den tendens inom den modernistiska traditionen, som Friedrich benämner ”Enthumanisierung”, återfinns bland annat Gunnar Ekelöfs *sent på jorden* (1932). I Ekelöfs debutsamling desintegreras subjektet och tingen antropomorferas och animeras och genomgår rent av en fragmentisering eller deformerande förvandling. Denna väsentliga sida av modernismens sätt att utlösa våldsamma skred i den dittillsvarande människa-ting-världsordningen faller utanför Frödins framställning.

Parland-avsnittet är i många avseenden beundransvärt: den säkra navigationen genom den befintliga forskningens landskap, det taktiskt breddade tingbegreppet för att komma åt Parlands poetiska laborationer, uppmärksamheten på diktens jag och röst samt inte minst de många komplikationsmedvetna och subtila textanalyserna (gäller både prosadikten ”Sakernas uppror” och samlingen *Idealrealisation*). På minussidan kan noteras det väl snäva litteraturhistoriska perspektivet (Parlands profil kunde ha fått framträda skarpare genom att ha avtecknats mot de dehumaniseringsgrepp i den modernistiska lyrik som Friedrich och många i hans efterföljd har lyft fram) liksom frånvaron av en diskussion om ironi och metapoetik.

Redan av det citat som inleder Joyce-kapitlet framgår det att man tidigt hade blick för den iögonfallande anhopningen av ting i *Ulysses*. Det är Wyndham Lewis som i sitt verk *Time and Western Man* (1927) står för en om än kritisk så slående iakttagelse: ”[...] an Aladdin’s cave of incredible, bric-à-brac in which a dense mass of dead stuff is collected, from 1901 toothpaste, a bar or two of Sweet Rosie O’Grady, to pre-nordic architecture. An immense *nature-morte* is the result.”

I brännpunkten för Frödins egen analys står det så kallade Ithaka-kapitlet i *Ulysses*. Här är det en oerhörd mängd föremål som strandat i den vardag som Joyces roman gärna har ansetts hylla. Det rör sig om den tidigaste och kanske mest eftertryckliga favoriseringen av det reala på bekostnad av det ideala i det tidiga 1900-talets prosa. Och som det har framhållits i Joyceforskningen ett markerat avlägsnande från epifaniteorin i *Stephen Hero*, liksom en effektiv profanering av den kateketiska fråga-svar-formen i Ithaka-kapitlet. Den i romanen generellt sett anmärkningsvärda föremålsmängden har naturligtvis också den ofta och ur olika vinklingar kommenterats. Frödins inriktning på hur tingen intar scenen i denna romandel och dessutom närmast överskrider den mänskliga upplevelsesfären framstår som konsekvent i förhållande till avhandlingens syfte och i förhållande till tidigare forskning som någorlunda självständig.

De lärda utredningarna av epifani, listans historia och kosmologisk deskription ger framställningen djup och bredd. Dessa närmast idé- och litteraturhistoriska fördjupningar är ett vägval som samtidigt begränsar möjligheterna att utveckla resonemang om de extratextuella sammanhangen som med delvis andra teoretiska vinklingar skulle ha kunnat föras närmast i Fredric Jamesons – och för den delen Sara Danius – efterföljd.

Den omfattande forskningen på området tvingar av naturliga skäl Frödin till en hel del referat av tidigare tolkningsförlag för att tydliggöra den egna ståndpunkten vilken går ut på att Ithaka-kapitlet uppenbarar en mycket specifik föremålssyn. När de synnerligen informativa och intressanta avsnitten ”Listan” och ”Världsporträtt” mynnar ut i att Ithaka-avsnittets listor utgör ett motstånd mot det rationaliserande

och effektiviserande listskapandet och att det som listan här samlar och löst fogar samman saknar varje sammanfattande och totaliserande ambition ter det sig ändå en smula tunt. Likaså när det i kapitlets avslutande avsnitt stannar vid en notering om den oavslutade eller icke summerbara mångfalden av ting. Likaså när Blooms fantasifulla och uppfinningsrika skapande av nya ting (här: leksaker) anses utgöra en närmast subversiv antites till det västerländska upplysningsprojektets rationaliseringsiver och teknologiska språng. Spännande tankar, som dock förblir i sina lindor.

Med den kalejdoskopiska romanen *Jacob's Room* (1922), genomstungen av död och över vilken melankolins måne tycks lysa dag som natt, tog Virginia Woolf steget fullt ut som modernistisk författare. Utkommen samma år som Joyces *Ulysses* och T. S. Eliots *The Waste Land* har den som just formexperiment rönt stort intresse. Den försvarar också med sina vagt gestaltade personer och sin intriglöshet sin plats i Frödins studie.

Att huvudpersonen Jacob är otydlig och hans medvetande inte tillgängliggörs i enlighet med den antibiografiska diskursen gör honom dock inte helt anonym, som Frödin tycks mena. Genom de människor som ser honom och genom de platser och sällskap där han dyker upp går det faktiskt att bilda sig en uppfattning om hans sociala tillhörighet, hans bildning och hans umgängeskretsar och -vanor. Som Alex Zwerdling i sin inflytelserika artikel ”Jacob's Room”. Woolf's Satiric Elegy” (1981) visat rymmer den rapsodiska och distanserade beskrivningen av Jacob en utrerad samhällskritik, anti-patriarkal och antipatriotisk. Frödins bidrag till tolkningen av Woolfs experimentella roman går i överensstämmelse med studiens fokus ut på att den tidigare forskningen förbigått vad som i texten blir synligt ”istället för” (s. 206) subjektets tankar, känslor och handlingar, nämligen föremålen och miljöerna och vilken funktion dessa får i den övergripande maktkritiken.

Till intrycket av subjektets decentrering och förtingligande bidrar också den stora mängd namn – 156 personer namnges – som flimrar förbi i den förhållandevis korta romanen. Personnamnen som i regel garanterar stabilitet och historia blir här till en försvinnande teckenmassa, en anonymisering som vid denna tidpunkt i historien underlättade för maktens män att sända hundratusentals unga i döden på slagfälten i Västeuropa. Jag fäster mig här särskilt vid den återkommande observationen av hur uppmärksamheten på den i rummet näraliggande lilla, lokala materiella världen där människa och ting befinner sig på samma nivå utgör en kritik av en idealiserad hjälte-typ och en hel världsbild. Och hur den fungerar som en positiv motkraft – genom att ”potentiellt vara bättre på att måna om det bräckliga och beroende hos både människor och ting” (s. 239) – till den dehumanisering som bidrog till att möjliggöra tragedin i Flandern. Tankegången är fångslände, men hade behövt preciseras och utvecklas.

I slutet av inledningen förmedlas ett insiktsfullt resonemang som skulle ha kunnat vägleda studien i en något annan riktning, vidga perspektivet och tydliggöra sambanden mellan historiskt specifika samhälleliga/sociala faktorer och de i verken iakttagbara förskjutningarna mellan ting och människor vid denna tidpunkt: ”När tingens fysiska gestalter amplifieras i litteraturen sker det alltid i relation till ett mänskligt psyke och dess föreställningar. [...] Människan är inte innesluten i sitt språk och sina kategorier utan lever i en materiell verklighet, och hon har därmed kännedom om tingen, både genom kunskap om deras cirkulationer och genom sinnlig erfarenhet av materiell föränderlighet.” (s. 66) Ja, men på vilka sätt och framför allt varför på dessa sätt just under 1920-talet?

Ett studium där texterna i högre grad hade tillåtits att framträda i sina historiska sammanhang hade sannolikt också både underlättats och stimulerats av ett historiskt sett bredare texturval. Dessutom hade ett breddat urval möjliggjort resonemang om de eventuella förändringar i avseende på människa-ting-värld som skett under det långa 1900-talet. Låt mig till sist bara nämna ett exempel på ett författarskap som med en sådan ambition för ögonen hade kunnat komma i fråga och som driver decentraliseringstendensen längre än vad som är fallet i de urmodernistiska texter från 1920-talet som här studeras: Claude Simons. Som exempel kan hans roman *Le Palace (Lyxhotellet, 1962)* nämnas. Där möter läsaren kapitelrubriker som "Inventarium" och "Byrån för kvarglömda effekter". Bara en sådan sak.

Med det i avhandlingen demonstrerade skarpsinnet, den estetiska sensibiliteten och betryggande orienteringen i det tidiga 1900-talets litteratur är jag förvissad om att Ellen Frödin äger förmågan att ta sig vidare och vidga cirklarna kring texter som låter oss ana sättningarna i våra grundmurade föreställningar om subjekt och ting och som kan sätta världen på glid mot nya ordningar.

Håkan Möller